

1.2. ТЕМАТСКА ПРОМЕНА

1.2.1. *o*-основе

Парадигма οἶκος < φοῖκος ‘кућа’, лат. *vīcus* ‘село’,⁹⁰ стинд. *veśas* m. ‘(јавна) кућа’

sg.

nom.	οἶκος	vīcus	veśas	< * $\underline{u}oi\acute{k}-o-s$
voc.	οἶκε	vīce	veśa	< * $\underline{u}oi\acute{k}-e$
acc.	οἶκον	vīcum	veśam	< * $\underline{u}oi\acute{k}-o-m$
gen.	οἴκου, (F)οἴκοιο	vīcī	veśasya	< * $\underline{u}oi\acute{k}-o-s\acute{i}o$
dat.	οἴκῳ	vīco	veśāya	< * $\underline{u}oi\acute{k}-\acute{o}i < -o-ei$
[loc.	οἴκοι, οἴκει	vīcī]	veśe	< * $\underline{u}oi\acute{k}-oi < -o-i$
[abl.	φοίκῳ]	vīcō(d)	veśād	< * $\underline{u}oi\acute{k}-\acute{o}t < -o-et (?)$

du.

nom./acc.	οἴκῳ	—	veśā	< * $\underline{u}oi\acute{k}-\acute{o}$
gen./dat.	οἴκοιν < -οιυν	—	veśayos	< * $\underline{u}oi\acute{k}-oi(e)u-s/n$

pl.

nom.	οἴκοι	vīcī	veśās	< * $\underline{u}oi\acute{k}-\acute{o}s < -o-es / < *\underline{u}oi\acute{k}-o-i$
acc.	οἴκους, -ονς	vīcōs	veśān (-āms)	< * $\underline{u}oi\acute{k}-o-ns$
gen.	οἴκων	vīcōrum	veśānām	< * $\underline{u}oi\acute{k}-\acute{o}m < -o-om$
dat.	οἴκοις, -οισι	vīcīs	veśais, veśeṣu	< * $\underline{u}oi\acute{k}-\acute{o}is / *\underline{u}oi\acute{k}-oisu$

n.⁹¹

nom./acc. sg.	ζυγόν	jugum	yugám	игѡ	< * $\underline{u}ug-o-m$
nom./acc. pl.	ζυγά	jugā	yugā, -āni	ига	< * $\underline{u}ug(e)-H_2$

Тематски вокал је у већини падежа *o*, само се у вокативу и ном.-ак. средњег рода јавља апофонска варијанта *e*. У падежима где је првобитни наставак почињао вокалом, дошло је до његове контракције са тематским вокалом, и ти стегнути слогови носе циркумфлексну интонацију: ζυγῶ < * $\underline{u}ug\acute{o}i < * $\underline{u}ugo-éi$.$

1.2.1.1. Напомене уз поједине падеже

Једнина

Но м и н а т и в и а к у з а т и в. — Наставак ном. и асс. једине живог рода су *-s* односно *-m*, као и у атематској промени, само што овде испред њих долази вокал *o*. Завршно *-s* номинатива се осим грч., лат. и стинд. чува још у готском и литавском: *wulfs*, *vilkas* ~ λύκος. Nom./acc. средњег рода једнак је акузативу мушког (женског) рода (а не чистој основи, као у атематској промени).

⁹⁰ За значење уп. стсл. **вьсь** (*i*-основа) ‘село’ од нулске базе истог корена * $\underline{u}i\acute{k}$ -.

⁹¹ Парадигма гр. ζυγόν, лат. *jugum*, стинд. *yugám*, стсл. **игѡ**, све ‘јарам’.

Генитив. — Првобитни наставак у генитиву чини се да је био $-(o-)s$ или $-(o-)es > -\bar{o}s$, као у атематској промени, уп. хет. *arunas* ‘мôра’. Хомонимија са номинативом јединице или множине (хет. *arunas* ном. ‘море’) водила је његовим дијалекатским заменама: са $-i$ (нејасног порекла) у италокелтском (*virī*, стир. *fir*), обликом аблатива на $-ōi$ у балтословенском (лит. *vūro*, стсл. *раба*), наставком показне заменице $*-osio$ у делу грчког, индоиранском и делу италског (хом. ἵπλοιο, тес. πολέμοιο, мик. *do-e-ro-jo* = δούλοιο, фалиск. *Kaisiosio* „Caesii“), наставком упитне заменице $-(o-)so$ у класичном атичком и неким другим дијалектима (ἵπλου < *ἵπλοho, лак. *híplō*, лезб. *полѐμω*, беот. ἀργυρίω, арк. ἔργω (уп. стсл. *че-со* „чега“ < **k^he-so*).

Датив. — Завршетак $-ōi$ још у стлат. *Numasioi*, доцније упрошћено у $-ō$, авест. $-āi$, нпр. *aspāi* = ἵπλω итд. (стинд. проширен у $-āy-a$), свакако плод стезања тематског вокала $-o-$ са наставком $-ei$ атематске промене.

Локатив. — Праие. $*-oi < *-o-i$, дакле са истим наставком $-i$ као у атем. промени. Аркад., беот. датив на $-oi$ (нпр. арк. ἔργοι) локативног порекла. Иначе окамењен у прилозима: οἴκοι, Ἰσθμοῖ. Сл. $-ē < *-oi$, уп. нпр. стсл. (вж) **г҃рдѣ** „у граду“ < *ghordhoi.⁹²

Аблатив. — У грчком само у траговима: делф. *φοικω* = οἴκοθεν.

Двојина

Номинатив / акузатив / вокатив. — гр. $-ω$, стинд. $-ā$, стсл. $-a$ (**ѡава** ‘два роба’)⁹³ < ие. $-ō$. Средњи род ζυγῶ, ζυγοῖν према мушком, али стинд. *yugé*, стслов. **изѣ** < *jug-oi < $-o-iH_1$

Генитив / датив. — ат. $-οιν$, хом. $-οιν$, аркад. *Διδυμοῖν* ~ стинд. $-ayos$ < **o₂(e)u-s/n*, уп. мик. *duwoupi* [δουοφι] = δουῖν или *o₂sin према. дат.-лок. $-οισι$ преобличено од инструментала дуала $-o(i)b^him?$ Стсл. **-оу** (**ѡвоу**) < **ou(s)*.

Множина

Номинатив. — Завршетак $-oi$ и у лат. $-i$ < стлат. $-oe$, нпр. *poploe* „populi“, лит. *vūrai* „virii“, слов. **вльци** ‘вукови’,⁹⁴ настао контракцијом тематског $-o-$ и наставка $-i$ заменичког порекла, уп. οἱ, заменичке придеве као стинд. *sárve*, lat. *salvī*, грч. ὄλοι < *soluo-i. Првобитни завршетак $-ōs$ у стинд., гот. ($-ōs$), хет. итд., настао стапањем тем. $-o-$ и наставка $-es$ као у атем. промени. У ном./асс. pl. . средњег рода у делу ие. језика, укључујући грчки, $o-$ основе су преузеле наставак $-ā < -H_2$ из атематске промене, док словенски и староиндијски чувају првобитно * $-ā$ настало стапањем тематског вокала боје e са истим наставком $-H_2$.

Акузатив. — Јон.-ат. $-ους$ < прагр. $-ovs$, које се у другим дијалектима чува (крит., арг. *υἰόνς*) или показује другачије рефлексе упрошћења исте групе: лак. *νόμος*, лезб. *νόμοις*. Праие. $-o-ns$ са истим

⁹² У случајевима као **на вѡѣзѣ** ‘на обали’ (**вѡѣгѡ** < *bergъ) друга палатализација одаје дифтоншко порекло „јата“ (пред $ē < *ē$ вршила се прва).

⁹³ Остаци двојине у српском су *оба*, *два човека* итд.

⁹⁴ Друга палатализација одаје порекло $-i$ од $-oi$ (пред $i < *ei$, i вршила се прва).

наставком као у атематској промени, насталим спојем јединског *-(o-)m* са знаком за множину *-s*, одатле и лат. *-ōs*, стинд. *-ān(s)*, сл. *-y* итд.

Г е н и т и в. — Праие. **-ōm < *-o-om* (та дужина настала контракцијом пренела се и у атематску промену у већини ие. дијалеката). У староиндијском и латинском облик је проширен, али се реликтно чувају краће, изворне форме као лат. *deum*, стинд. *devām* „богова“.

Л о к а т и в. — Микенски функционално и ортографски разликује дат.-лок. на *-o-i* од инструментала на *-o*: *te-o-i = θεοῖνι* „боговима“ (dat.), *ku-ru-so = χρυσοῖς* „златнима“ (instr.). У дијалектима првог миленија та разлика се, слично као и у једнини, избрисала, тако што су једни у свим функцијама уопштили једну, а други — другу форму:

— Староатички, јонски, лезбљански, делимично дорски *-οισι(v)*: хом. јон. *ἵπλοισι(v)*, стат. *Ἀθηναίοισιν*, лезб. *θεοῖσιν*, са реституисаним *-σ-* према консонантским основама = мик. *-o_hi* < ие. лок. **-o-isu*, стинд. *-eṣu*, уп. и авест. *aspaēṣu*, стсл. **вльцѣхъ**.

— Класични атички и др. *-οῖς = лат. -īs < -ois* (уп. стлат. *quirois* „Диоскурима“), стинд. *-ais < *-ōis*, наставак инструментала, контрахован од тем. вокала *-o-* и зам. **-ois*.

1.2.2. ā-основе

Рани праиндоевропски није знао за *ā*-основе. Оне су као деклинациони тип настале сразмерно позно, укључивањем:

- новообразовања женског (живог) рода по узору на неке именице са одговарајућим значењем, пре свега **gⁿnéH₂- / gⁿénH₂-* „жена“ у стинд. *g^(a)nā^h* „жена, госпођа, богиња“ поред *jāni-* „жена“, (ст.)авест. *gānā-, jāni-*, даље грч. *γυνή*, беот. *βανῶ*, сл. *жена*, енгл. *queen* итд., као и на заменице као **seH₂ > sā* „она“ > грч. *ἡ*, дор. *ᾠ* (и иначе је заменичка промена извршила осетан утицај на *a*-деклинацију, уп. доле за ном. и ген. плурала).
- колектива неживог рода са истим *-eH₂ / -H₂* као у ном.-акуз. множине средњег рода, уп. грч. (јон.) *φρήτρη* „братство, род, племе“ : стинд. *bhrātrām* н. „братство“, *κύκλα* pl. од *κύκλος* = стинд. *cakrām* н. „точак“, ат. *ἔρση*, хом. *ἔέρση*, крит. *ἄέρσα* „роса“ : стинд. *varṣām* н. „киша“.
- за именице мушког рода *a*-основа као модел послужиле су сложене атематске основе са другим чланом на (коренско) *-ā < *-eH₂*, типа стинд. *rathe-ṣthā^h* < **rotH₂oi-steH₂-* „онај који стоји на колима, уп. лат. *rota*.

Због секундарности *a*-деклинације, и број ие. подударница је сразмерно мали у односу на друге деклинационе типове, самим тим и избор етимолошки сродних облика за парадигму.

σκιά, ποιινή	роена	chāyā ^h	kaēnā	цѣна
σκιάν, ποιινήν	роенап	chāyām	kaēnaṃ	цѣнѧ
σκιάς, ποιινής	роенас	chayāyās	kaēna ^h ya	цѣны
σκιά, ποιινή	роенас	chayāyai	kaēnāyai	цѣнѣ
σκιά ^h		chayé		нозѣ
σκιάίν		chayāyos		ногоу

σκιαί	roenac	chayās	kaēnā	цѣны
σκιάς	roenās	chayās	kaēnā	цѣны
σκιῶν	roenārum	chayānām	kaēnanam	цѣнъ
σκιάς	roenīs	chayāsu (loc.)	kaenāhu	цѣнахъ

1.2.2.1. Напомене уз поједине падеже:

Једнина

Но м и н а т и в - в о к а т и в. — Номинатив је и у мушком роду првобитно био асигматски, уп. беот. πυθιονίκα „πυθιονίκης“, лат. *incola*, стсл. **юноша** „νεανίας“. Грчки је додао -ς по узору на -о-ς мушких *о*-основа. Вокатив се првобитно разликовао од номинатива краткоћом вокала, тј. завршавао се на $\bar{a} < -H_2$; у атичком, та разлика се чува само код дела мушких *а*-основа: στρατιῶτα; у хомерском забележени су вокативи на кратко -α и од женских именица: νύμφᾱ (ном. νύμφη), такође у лезбљанском: Δίκᾱ. Епски облици као μητιέτᾱ, ἰπλότᾱ су окамењени вокативи (уп. наше *Вино њије Краљевићу Марко, Кад се жени српски цар Сиђејане*); εὐρύόπᾱ је окамењен акузатив.

А к у з а т и в. — Грчко -ᾶν, -ην је од $\bar{a}m < *-eH_2$.

Г е н и т и в. — На тематско $*-eH_2$ - у нормалној бази (која, осим вокатива, није подлезала алтернацији) долазила је нулска база наставка -s: ποινης $< *k^uoinā-s$. Циркумфлекс у грчком и балтословенском (ποινης : лит. *kainās*, чак. *ценѐ*) указивао би на контракцију $*-e H_2 + -es$, но он може бити аналошки према дативу (в. ниже). Латински наставак -i у *roen-ae* је аналогичан према лат. *о*-основама; стари облик чува се у (*pater*) *familiās*. Код основа мушког рода, првобитно -ᾶς слабо је и позно посведочено (Прокλειδᾶς Акарнанија, Φαγᾶς Мегара), иначе је грчки као и у пом.sg. иновирао у циљу повлачења разлике према промени женског рода, тако што је на $\bar{a}$ -основу додато -ο $< -so$ преузето из *о*-деклинације: -ᾶο (хом., тесал., беот.), које се даље различито развијало по дијалектима: јон. -ηο $> -εω$ (метатеза квантитета), арк.-кип. -αυ, лезб., дор. -ᾶ.

Д а т и в. — На нормалну базу основе додаван је исти наставак -ei као код атематских основа: ποινη $< *k^uoinēH_2-ei$, при чему је дошло до контракције, о којој сведочи циркумфлексна интонација.

Двојина

Но м и н а т и в / а к у з а т и в / в о к а т и в. — ἡμέρᾱ, εὐχᾶ, али мик. -ω: *topezo*, τώ поред τᾶ (стинд. *šipre* „оба образа“, стсл. **женѣ** $< *-eH_2-iH_1$). И masc. -ᾶ (још хом. Ἀτρείδᾶ), али мик. *e-qe-ta-e* = ἐκ^vεταε, са атематским -ε.

Г е н и т и в / д а т и в. — ἡμέραιν, εὐχᾶιν, арк. κρᾶναιυν „два извора“. И masc. -αιν, али арк. Τυνδαρίδαιυς, мик. -οιν: (*wa-na-so-i* = φανάσσοιν).

Множина

Но м и н а т и в. — У грчком, као и у латинском, *а*-основе су, попут *о*-основа, преузеле заменички наставак (σκιαί према αί). Стари наставак чува се, поред латинског и индоиранског, у готском *gibos* „дарове“, лит. *kainos*.

А к у з а т и в. — Изворни лик чува се у крит. τιμόνς = τιμάς, уп. и лезб. θύραις < -ans < *-ā-ns. Одатле и -ū > -у у стсл. **жены**.

Г е н и т и в. — У грчком и латинском *-āsōm, преузето из заменичке промене (хом. еол. τᾶων). Атички облик је контрахован, уп. хом. τιμέων, лезб. (с баритонезом) τίμᾶν, дор. πολιτᾶν.

Д а т и в. — Микенски -āhi (ku-na-ke-ta-i κυναγέταhi = хом. κυνηγέτησι) своди се на ие. наставак локатива -āsu. Одатле, са реституисаним -σ-, староатички -ησι (Πλαταῖασι, Ἀθήνησι). Иначе са уметнутим -i- по узору на -οισι код о-основа: хом. (јон.) πληγῆσι, лезб. πολίταισι. Атички (од око 400 г.) дорски -αις (τιμάις), беот. -ης < -αις (πολίτης) опет по аналогiji са дативом на -οις о-основа. Сам датив имао је наставак са *-bh- / m, уп. стинд. priyābhyaś, стсл. **цѣнаѡъ**, лит. *kainoms*.

И н с т р у м е н т а л. — Мик. a-ni-ja-pi ἀνίαφι = ἡνίας „са уздама“; хом. βίηφι „силом“, уп. стинд. chāy-ā-bhis, стсл. **цѣнаѡи**, лит. *kainomis*.

1.2.2.2. Основе на -iǎ

τράπεζα, ποτνία	patnī
τράπεζαν, ποτνίαν	patnīm
τραπέζης, ποτνίας	patnyās
τραπέζη, ποτνία	patnyái
τράπεζαι, ποτνίαι	patnīs
τραπέζας, ποτνίας	patnīs
τραπεζῶν, ποτνιῶν	patnīnām
τραπέζαις, ποτνίαις	patnīśu (loc.)

Завршно -ia своди се на *-iH₂, које је у таутосилабичној позицији давало -ī (тако у стинд.), док грчки рефлектује -iH₂.